

FORRÁSOK ZÖLD MARCI ÉLETÉHEZ – A BETYÁR ELSŐ BŰNPERÉNEK IRATAI 1810-BŐL

A berettyóújfalui nemes legényből lett legendás betyár, Zöld Marci élete számos írónkat megihlette, kedvelt hőse volt Petőfinek, aki a „Zöld Marci” című versén kívül 1845-ben ugyanazon cím alatt önálló színművet is írt. Elsősorban Szűcs Sándornak köszönhetően a betyár alakja köré fonódott tiszántúli mondahagyományt is jól ismerjük,¹ O’sváth Pál sárréti csendbiztos pedig több munkájában is megemlékezett róla a szülőföldjén fennmaradt népmondák alapján. A betyárvezér hiteles életrajza azonban a mai napig várat magára, annak ellenére, hogy viselt dolgairól már évtizedekkel korábban is jelentek meg levéltári forrásokon alapuló összefoglalások. Zöld Marci elfogását és kivégzését első ízben Szederkényi Nándor foglalta össze röviden 1893-ban a Heves vármegye levéltárában őrzött törvényszéki és végrehajtási iratok alapján,² Giday Kálmán pedig 1944-ben közölte a debreceni tanácsjegyzőkönyvből a városnak a betyárbanda kézre kerítésére foganatosított intézkedéseit, amelyre 1816 novemberében került sor, alig néhány nappal Zöld Marciék – Szederkényi által is részletezett – elfogása előtt.³ A téma első hosszabb lélegzetű összefoglalására Szántó Imre, az egri Pedagógiai Főiskola tanára vállalkozott 1956-ban, Heves és Külső-Szolnok vármegye rögtönítelő bíróságának az iratai alapján,⁴ Dömötör Sándor 1974-es értekezése ugyancsak a Heves Megyei Levéltár anyagára támaszkodott, forrásaként a „Zöld Marci” feliratú iratkegyet nevezte meg.⁵ Békés István, a magyar bűnügyi ponyvairodalomról írt kitűnő monográfiája elsősorban a Zöld Marci és Palatinszki kivégzését követő esztendőkből íródott, több nyomtatást is megért, és számos részletükben meglepően hiteles verseken kívül a Zöld Marciról szóló 19. századi szépirodalmi alkotások bemutatására törekedett, a történelmi tények ismertetésekor pedig Szántó eredményeit használta fel.⁶ A felsorolt művekre egyformán jellemző, hogy azok kizárólag csak Zöld Marci betyárkodásának utolsó időszakát mutatják be a rögtönítelő bíróság irategyüttese alapján, de már a felhasznált forrásokból is kitűnik, hogy még ezt az alig egy évig terjedő időszakot is csak

¹ SZÜCS Sándor: Zöld Marciék. In: *Betyárok, pandúrok, és egyéb régi hírességek*. Budapest, 1969. 12–17.

² SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története. IV. köt. (Egervára visszavételétől, 1687-től 1867-ig)*. Eger, 1893. 349.

³ GIDAY Kálmán: Zöld Marci persectúója Debrecen határában. *Ethnographia*, 55. (1944) 2. sz. 96–97.

⁴ SZÁNTÓ Imre: Zöld Marci. Betyárvilág Heves és Külső-Szolnok megyében a 19. század első évtizedében. *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, 2. (1956) 488–489.

⁵ DÖMÖTÖR Sándor: Zöld Marci a Hortobágyon. *Múzeumi Kurír*, 1974. június, II. kötet, 5. szám (15. szám), 14–25.

⁶ BÉKÉS István: *Magyar Ponyva Pitaval. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig*. Budapest, 1966. 42–66.

több megye iratanyagának a módszeres feltárása alapján lehetne összeállítani. A betyár előéletéről és származásáról ugyanakkor mind ez ideig csak a kivégzése előtti napon, 1816. december 5-én a törökszentmiklósi rögtönítélő bíróság előtti vallomásából volt tudomásunk. A meglehetősen hosszú és alapos kihallgatási jegyzőkönyv Zöld Marci, Palatinszki és a szentandrás (Békésszentandrás) születésű Kapus Miska vallomásait tartalmazza, Marci életrajzi adatai pedig az alábbi három bekezdésben találhatóak:

„(Mi a neved, hány esztendő, hová való születés, mitsoda vallású és ember vagy?)

Zöld Márton a nevem, 25 Esztendő, Tekintetes Bihar Vármegyében fekvő Berettyó Újfaluból való Születés, Református, Nőtlen, a Hertzeg Hessen Hamburg Nemes Regimentbéli szökött katona, Nemes Személy vagyok.

(Mikor szöktél el a Nemes Regimentől, és kivel, 's miféle ruhákat hoztál el magaddal, a' *Nemes Regiment*ét?)

Most Karátsonykor lesz esztendeje, hogy el szöktem Nagy Váradról, vagy is inkább Kovács Imre czimborámmal, kivel is legelsőben is elszöktem, öszve jövén vele Nagy Váradon, véle ismét elszöktem, de a' *Nemes Regiment*nek semmi ruháját magunkkal el nem hoztunk.

[...]

(Hány Esztendőt töltöttél el a Nagy Várad Tömlötze, és miféle tselekedésédért?)

6 Esztendőt, először verekedésért, másodsor az Újfalusi Bíraktól erőszakosan elvett ökörért, harmadsor két lovas szekérral elfogattatván Nánáson katonának adattam.”⁷

Eszerint az elfogatása idején még nőtlen Marci 1791 körül született Berettyóújfaluban, református vallású nemes családban és vallomása szerint összesen hat évet töltött a nagyvárad tömlöcben. Első ízben káromkodásért ültették le, majd a berettyóújfalui bíraktól elvett ökörért került Nagyváradra, harmadik alkalommal pedig Hajdúnánáson fogták el két lovas szekérral, s azt követően adták katonának. A Hessen-Hamburg gyalogezredből azonban kétszer is megszökött, első alkalommal egy Kovács Imre nevű katonatársával. Marcinak nem volt szerencséje, valószínűleg hamarosan elfogták, és visszavitték az ezredéhez. 1815 karácsonya körül viszont

⁷ Munkánkhoz a jegyzőkönyv egykorú, s feltehetően Bihar vármegye részére átküldött másolatát használtuk. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban = MOL) R 320. 1526. utáni gyűjtemény. Igazságszolgáltatással kapcsolatos iratok. 4. tétel.

Nagyváradon összetalálkozott a feltehetően azóta is szökésben levő Kováccsal, és ismét vele tartott, eszerint tehát Marci tényleges betyárkodása kevesebb, mint egy évig tartott! Vallomása további részéből az is kiderül, hogy hét-nyolc hónapon keresztül csak kettesben bujkáltak, miközben három beismert lopást is elkövettek. Érsemjén és Hajdúsámson környékén három alkalommal összesen tíz lovat loptak el, amelyeket többek között Béteken, Mihályfalván és Debrecenben adtak tovább. A Vörösmarty által is megénekelte Becskereki, valódi nevén Palatinszki Pista bandájával pedig csak Lőrincnap (augusztus 10.) táján akadtak össze Bánházán. A változó létszámú betyárbanda az elkövetkező három hónap során gyakorlatilag az egész Tiszántúlt végigfosztogatta. Novemberben már csak a két vezér volt szabadlábon, amikor összetalálkoztak Kapus Miskával, és november 16-án a fegyverneki pusztán rajtuk ütöttek Heves vármegye fegyveresei. Marci és Kapus akkor még el tudott menekülni, de néhány napon belül ők is kézre kerültek. Marcit 26-án az öcsödi lakosok fogták el, társát pedig három nappal később Hódmezővásárhelyen érte utol Bulyovszky csendbiztos. A három betyárt december 6-án akasztották fel a fegyverneki pusztán.

Zöld Marcit, saját bevallása szerint, három alkalommal ítélték el és összesen hat évet töltött el a nagyváradai tömlőcben. Bűnpereinek iratait azonban ma már hiába keresnénk a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár állagai között. Békés István ugyan említést tesz egy 1814. június 11-én keltezett, „Zöld Martinus cum Sociis Criminis furti reus ex Cottu Bihariens” („Bihar vármegyéből való rablással vádolt Zöld Márton és társai”) felzetű bűnperről, de szerinte annak iratait már korábban kiselejteztek.⁸ Valóban, a nagyváradai császári és királyi törvényszék iratanyaga több alkalommal is jelentős selejtezéseken ment keresztül. 1849 elején a honvédseregnek gyártott lőszer számára adtak át máig sem ismert mennyiségű iratanyagot, de Jakab Mihály levéltáros jó néhány – számára érdekes tűnő – okmányt megmentett az utókornak. Jó 11 évre rá, a törvényszék megszüntetésekor Jakab Sándor törvényszéki igazgatóság (korábbi levéltárnoki segéd) nézte át a megmaradt okmányokat, és azokból két csomagot összeállítva 1860. május 13-án elküldte a Magyar Nemzeti Múzeum számára. A küldemény egyik része húsz bihari boszorkányper iratanyagát tartalmazta az 1708–1766. közötti évekből, a másik pedig 58, különböző tartalmú büntetőperes eljárás okmányait őrizte meg, két kivétellel ugyancsak a 18. századból (1705–1810). Az utóbbiak egyikét éppen Zöld Marci első, 1810. évi bűnperének az iratai – három korabeli levél és három tanúvallatás – alkotják.⁹ Jakab Mihály levéltáros 1849. március 12-i feljegyzése szerint

⁸ BÉKÉS i. m. 42.

⁹ MOL R 320. 1526. utáni gyűjtemény. Igazságszolgáltatással kapcsolatos iratok. 2. tétel.

kuriózumnak tartott irategyüttest a renitens nemes legényt szerinte katonának adó gróf Rhédey Lajos, Bihar vármegyei főispáni helytartó emlékének szentelve választotta ki a „puskatöltéknek szánt irományok” közül!

Az iratok áttekintése alapján kiderül, hogy a fiatal nemes alig 18 évesen részt vett az 1809. évi nemesi felkelésben, hazakerülését követően azonban egyre-másra érkeztek ellene a panaszok, és már a leszerelését követő hónapokban „sok tolvajságokról tette magát gyanússá”. Konkrét bizonyíték azonban nem állhatott a helyiek rendelkezésére, áprilisban, majd június folyamán viszont előbb az anyai ági rokonaival, majd a berettyóújfalui előljárósággal is összetűzésbe került, s ekkor tanúkkal is igazolhatták az ellene felsorakoztatott újabb vádak. Áprilisban Fónagy Jánosné berettyóújfalui nemesasszony házánál csúnyán összeszólalkozott két anyai részről levő rokonával, Fodor Mártonnéval és Máté Pálnéval, mivel kevesellte az édesanyjának jutott örökséget. Ekkor még csak káromkodásával borzasztotta a kedélyeket, június 8-án viszont már a tettlegességtől sem rettent vissza, és tulajdonképpen ez az esemény volt, ami Marcira irányította a hatóságok figyelmét. Marci éppen Darvainé korcsmájában mulatta az időt, amikor érte ment az öccse, és beszámolt neki, hogy egy Pap Sándor nevű helyi lakos jött hozzájuk, hogy lovat kérjen a sógoruktól, ifj. Kontz Jánostól. Marci rögtön hazaszaladt, és rátámadt a házuk előtt, az udvaron üldögélő vendégre. Többek szeme láttára rút káromkodások között sarkantyús csizmával megrugdosta, s még az őt csitítani próbáló nagynénjét és a férjét is ledorombította. Csőregh István, a berettyóújfalui nemes hadnagyi szék hadnagya és a bíróviselt Sándor András jegyző öt nap múlva nyolc tanút hallgatott meg az esetről, és még ugyanazon a napon az áprilisban történeteket is kivizsgálták.

A hivatalos vizsgálat tovább hergelhette az amúgy is heves vérmérsékletű ifjút, s talán az előljáróság is megróhatta, mivel június 30-án egyértelműen a bírák hozzáállása miatt okozott újabb botrányt a városban. Aznap délelőtt ugyanis Nagy János és Rikatsi Péter „csőszök” (a város szolgálatában álló pásztorok) Balog Mihály helyi lakossal éppen a Tilalmasból hajtották befelé a gulyát, a város bírása pedig szekéren követte őket. Marci akkor is Darvainé csapszékében időzött, s amikor meglátta a közeledőket, kiszaladt az utcára és fennszóval a bírákat szidva, hogy miért nem tesznek igazságot, úgy szétzavarta a jószágokat, hogy csak néhányat tudtak belőle behajtani. Szidalmazta a csőszöket is, sőt Nagy Jánosnak neki is ment egy késsel, de mivel ki volt fordítva a bundája, nem tudta megsebezni, csupán a bundát tépte le a nyakából. Nagy hiába kérlelte Marcit, hogy hagyja abba, nem magától hajta az állatokat, a legény azt válaszolta, hogy neki nem parancsol egy „parasztbíró”. Ekkor érkezett oda szekéren

Darótzai Mihály esküdt kíséretében a város bírása is, aki a Marci által visszakergetett lovakat terelte a csöszök után. Marci a mezőre tartó Rác Sándor nevű lakos kaszáját akarta elvenni, hogy nagyobb nyomatékot adjon a mondanivalójának, a bíró azonban odakiáltott a férfinak, hogy ne engedje ki a kezéből a veszélyes szerszámot. Rác szót fogadott, a kaszáért folytatott huzavona pedig azzal végződött, hogy a mankó Marci kezében maradt és úgy hanyatt esett a kaszában, hogy kis híján összevágta magát.

Az esetről Csőregh István hadnagy már július 3-án beszámolt Budaházy Lajosnak, a Sárréti járás főszolgabírójának. Megküldte neki a három tanúvallatást is, és kérte, hogy a fékezhetetlen ifjút minél előbb ítéljék el, mivel „egész életét korhelységgel tölti”, és a város lakossága egy pillanatig nincsen biztonságban tőle. A főszolgabíró maga sem gondolta volna, hogy ilyen fiatalon valaki annyi kihágást kövessen el, ezért bízta az ügy kivizsgálást éppen Csőreghre, annál is inkább, mivel a vádlott nemes személy volt, s így vele szemben helyi szinten kizárólag csak a hadnagyi szék járhatott el. Budaházy feltehetően Marciról sem ekkor hallott először, mint ahogyan arról is tudomása volt, hogy már az apja, Nemes Zöld Mihály is tömlöcökben vagy bujkálással töltötte az életét. Marci a főszolgabíró véleménye szerint is teljesen az apja életvitelét követte, ezért a számtalan ellene felsorakoztatott vád alapján jogosnak tartotta, hogy ügye a vármegye elé kerüljön. Csőregh jelentése után Marcit, akinek „sem háza, se hazája” nem volt, Budaházy elfogatta, és még július 6-án jelentést tett Beöthy első alispánnak. Súlyosbította Marci helyzetét, hogy már a helyszíni vizsgálatok beérkezését követően újabb panasz érkezett róla, ugyanis tűzzel fenyegette az áprilisi ügyben szereplő, őt feljelentő Fodor Mártonnét. A főszolgabíró levelére Beöthy július 7-én, Váradolasziban elrendelte, hogy Marcit vessék tömlöcbe, a bizonyítékokat pedig adják át Bige Márton vármegyei ügyésznek.

Marci közel két hónapja volt már a nagyváradai tömlöc lakója, mivel azonban ügyében csak nem történt előrelépés, augusztus 30-án levélben folyamodott az ügyészhez. Ebben kitért arra, hogy az elmúlt év során személyesen vett részt a nemesi felkelésben, s amíg insurgens volt, senkivel semmi baja nem volt, becsületesen viselte magát, amit egykori feljebbvalói is bizonyíthatnak. Hazatérését követően azonban az irigyei rossz színben tüntették fel mások előtt, amiért a vármegye börtönébe hozták. Az ellene felhozott vádakot tagadta, s mivel most összeállt a törvényszék, kérte, hogy ügyét vegyék elő, hogy minél előbb szabadulhasson a tömlöcből. Végül ígéretet tett, hogy ezután jól viseli magát.

Fráter Mihály vármegyei aljegyzőnek a Bige Márton ügyészhez benyújtott iratokra történt feljegyzései arról tudósítanak, hogy a fiatal nemes kérése meghallgatásra

került, és a rabok szeptember 7-re összehívott ítélő törvényszékén meg is tárgyalták az ügyét. Három kivételével minden tanú megjelent a törvényszék előtt, s miután igazolták magukat és megerősítették a korábbi vallomásukat, szembesítették őket Zöld Marcival, aki azonban az összes szemébe mondott vádat tagadta. Az ítéletről azonban mindössze Jakab Mihály levéltáros feljegyzéséből értesülünk, mivel szerinte Marcit bűnösnek találták, és egyévi börtönbüntetésre ítélték. Gróf Rhédey Lajos a tömlöcből adatta katonának, ahonnan elszökött, s úgy vált belőle haramia, és végül Fegyverneken érte utol a végzete. Úgy tűnik, hogy a tudós levéltáros, akit Szinnyi József szerint „szakában való jártasságáért élő archívumnak” neveztek, az ítéletről más forrásból bírt tudomással, azt azonban már ő sem tudhatta, hogy Marcit még további két alkalommal is Nagyváradra került, s a valódi „haramiáskodására”, illetve a kivégzésére csak a harmadik elítélését követően került sor. (Teljes egészében azt sem zárhatjuk ki, hogy 1849 táján még az ítélet is az iratsomó részét képezte, és az elkövetkező évtized alatt, vagy az anyag Pestre kerülését követően veszett el.)

Zöld Marci egykorú perirataira ugyan nekünk sem sikerült rábukkannunk a debreceni kutatásaink során, a nagyváradai tömlőcben őrzött rabokról vezetett repertórium 1791–1818 közötti kötetében viszont több Zöld Marcival kapcsolatos bejegyzésre is felfigyeltünk, amelyekből nem csupán Jakab Mihálynak az 1810. évi ítéletre vonatkozó állítását, de részben a betyár vallomását is igazolni tudjuk. Ezek szerint Marci valóban három alkalommal került a nagyváradai tömlőcbe, a rá kirótt büntetések azonban összesen csak négy esztendő tettek ki, igaz, azokra hatéves időtartam alatt került sor!¹⁰ A vaskos jegyzőkönyv azonban nem csupán Marciról tartalmaz értékes adatokat. Többször előfordul benne az apja, Zöld Mihály neve is, sőt a Berettyóújfaluban, Debrecenben és Derecskén élő Nemes Zöld család tagjaival kapcsolatban 1795–1818 között összesen 53 (!) esetben fogatosítottak törvényszéki végzést! A családfakutatók és helytörténészek munkáját elősegítendő, érdemesnek találjuk bővebben ismertetni a Zöld Marci rokonságával kapcsolatos bejegyzéseket.

A csökmői illetőségű Zöld Katitól eltekintve, akit 1818. december 1-jén ítélték 30 korbácsütésre, a fenti időszakban a következő Zöld vezetéknevű személyek ellen indult eljárás: Berettyóújfaluból Zöld (más néven: Varga) András, Zöld Márton, Zöld (Nagy) Mihály, Zöld István és Zöld Sándor, Debrecenből Zöld István, valamint id. és ifj. Zöld (Nagy) János, Derecskéről pedig Zöld János, Zöld Márton (!) és Zöld Sándor. Mivel több esetben is előfordult, hogy egyszerre más-más településen élő személyek

¹⁰ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban = HBML), Bihar Vármegye Rendkívüli Fenyítő Törvényszéke (Sedes revisoria captivorum) iratai. IV. A. 7/b. Raboskodók kimutatásai, 2. 1791–1819. Repertorium. Captivorum in Sedriis Criminalibus *Incltyi* Comitatus Bihariensis Judicatorum ab Anno 1790.

ügyében hoztak egyazon iktatószám alatt hasonló ítéletet, közöttük egyértelműen közeli rokonság állhatott fenn. Az olvasónak rögtön szembetűnhet, hogy a debreceni illetőségű Zöld család két tagját is „Nagy” néven említik, s egy ízben még Zöld Marci apja neve is hasonló formában fordul elő. A nagy tudású Hajdú vármegyei főlevéltáros, Herpay Gábor monográfiája szerint a hajdúszoboszlói és derecskei Zöld családok felmenői 1651. szeptember 23-án kaptak címeres nemességet III. Ferdinánd királytól. Az adományt Zöld Miklós érdemelte ki, és az uralkodó kiterjesztette feleségére, Korda Zsuzsannára, János nevű fiukra, Erzsébet és Anna nevű leányaikra, valamint a nemességszerző Miklós ugyancsak János névre hallgatató fivérére is. Az utóbbit egyébként már az 1702. évi összeírás is a szoboszlói hajdú nemesek között tartotta nyilván, és tőle származik le a család hajdúszoboszlói ága. Miklósnak két fia volt, az adománylevélben szereplő János, valamint a feltehetően később született Pál. Herpay szerint János Derecskére, Pál pedig Debrecenbe költözött át, ahol a leszármazottaiak is éltek, a család berettyóújfalui kötődéséről azonban semmit nem írt.¹¹ Úgy tűnik, hogy a család szétágazása ennél jóval bonyolultabb. 1776 januárjában ugyanis Földesen és Derecskén Bihar vármegye hatósága hat idős embert hallgatott meg a Derecskén és Debrecenben élő Zöld (!) Nagy család nemességével kapcsolatban. A tanúk egybehangzóan állítása szerint a nemességszerző és meglehetősen hosszú életkort megélt Zöld Miklós (akit egyébként a fent maradt iratok gyakran „Nicolaus Zöld de Berettyó Újfalú” néven említenek) Pál nevű fia önálló kúriával és „nemesi fundussal” rendelkezett Berettyóújfaluban. Ketten még a kúria helyére is emlékeztek, egyikük szerint Zöld Pál „Csiffi Ferenc curiájához nem messze lakott, a maga curiáján”, a másik pedig úgy tudta, hogy Zöldnek a „Csiffi Ferenc sorján, Batsó hídján innét Konyár felé való uczában volt a curiája”. Zöld Pál hamar elhalt, felesége, Balog Erzsébet pedig hozzáment egy Nagy Pál nevű derecskei parasztemberhez, és kisdéd gyermekeivel, Pállal és Jánossal együtt Derecskére költözött. Az utóbbi, György nevű fiától származó unokái: János, György és Mihály voltak aztán, akik később Debrecenbe költöztek tovább. Zöld Pál gyermekeit és János unokáit tehát az özvegy második férje után kezdték el Nagynak, illetve Zöld Nagynak nevezni.¹² Messzemenő következtetést ugyan a fentiek alapján sem vonhatunk le, de elképzelhetőnek tartjuk, hogy Zöld Marci apja is a Derecskére, majd Debrecenbe származott Zöldek leszármazottja lehetett, s talán a család éppen az ő személyében

¹¹ HERPAY Gábor, dr.: *Nemes családok Hajdúvármegyében*. Debrecen, 1926. 244–245. Herpay nem említi meg a két leányt, azok nevét az armálisnak az alábbi forrásban található másolatából írtuk be.

¹² A földesi vizsgálatra január 18-án, a derecskeire egy nappal később került sor, 1777. február 22-én pedig újabb kiegészítéseket tettek a vallomásokban. HBML, Bihar vármegye levéltára, IV. A. 6/1. Nemességi perek. Nr. 105. A forrásra Zöld Mihály úr hívta fel a figyelmünket, szíves segítségét ez úton is köszönjük.

került vissza Berettyóújfaluba. Mindenesetre a Zöld Marcival kapcsolatos 1810-es iratokban csak a név nélkül említett öccséről esik szó, apja akkor talán már nem is élt, anyja vezetékneve pedig Kontz volt. Testvérét vagy testvéreit a vele egy időben elítélt Zöld András, István és Sándor nevű berettyóújfalui lakosok között kell keresnünk.

E kis kitérő után térjünk vissza a nagyváradai raboskodók nyilvántartásában található feljegyzésekre, amelyek megerősítik Budaházy Lajos főszolgabíró Marci apjáról írt szavait is. A berettyóújfalui nemes ugyanis valóban sűrűn került összetűzésbe a törvénnyel: neve csak 1795–1808 között hét esetben fordul elő a bejegyzések között. Első alkalommal – közelebről nem ismert tettéért – 1795. december 1-jén ítélték egyestendei rabságra. A következő év november 28. napján újra elővették az ügyét, és a törvényszék továbbra is úgy határozott, hogy egyelőre nem engedik szabadlábra. 1797. március 8-án Szabolcs és Külső-Szolnok vármegyéknek írtak Zöld Mihály ügyében. 1800. június 1-jén Bihar vármegye minden járásában körözést adtak ki ellene. 1805. február 4-én Nemes Zöld Nagy (!) Mihályt kétesztendei áristomra ítélték. Még börtönben volt, amikor 1806. augusztus 6-án úgy döntöttek, hogy egy bizonyos „cassa”-feltörési ügyben nem nyomoznak tovább utána. Az utolsó bejegyzés szerint 1808. november 28-án a törvényszék úgy határozott, hogy Nemes Zöld Mihálynak bizonyítania kell a nála talált lovak eredetét.

A raboskodók nyilvántartása szerint a berettyóújfalui Zöld Mártont első ízben 1810. szeptember 3-án ítélte el a nagyváradai csász. kir. törvényszék esztendei áristomra, mely alatt minden hónapban 24 órát rövid vasban kellett eltöltenie. Mindez megfelel Jakab Mihály levéltáros állításának. A szigorú ítélet okát ugyan nem adja meg, az 1810-ből származó hat eredeti okmány tartalma azonban fedi Marci vallomásának azon állítását, mely szerint először verekedésért (és tegyük hozzá: káromkodásért) ültették le. Marci tehát 1811 szeptemberében térhetett haza, de sokáig nem örülhetett a szabadságnak, mivel a nagyváradai törvényszék 1812. január 24-én ismét egyéves börtönbüntetést szabott ki rá, amit ráadásul már a saját költségén kellett letöltenie! Ez volt Marci második elítélése, amire a fentebbi vallomása szerint a berettyóújfalui bíráktól erőszakkal elvett ökor miatt került sor. Valószínű, hogy a börtönből szabadult ifjú – aki egyértelműen az előjáróságot okolhatta hanyattatásaiért – továbbra is gyakorta összetűzésbe került Berettyóújfalu bíráival. Az újabb hatalmaskodásban talán már társa is akadhatott, mivel ugyancsak január 24-én a berettyóújfalui Nemes Zöld Sándort is elítélték, akinek fél esztendőt kellett letöltenie, szintén a saját költségén.

A harmadik börtönbüntetésre, 1813. szeptember 10-én került sor, ekkor kétesztendei áristomot kapott. Már ebből is látszik, hogy a korábinál súlyosabb

cselekmény miatt került törvénykézre, és tettét vagy tetteit követte el. Marcival együtt ugyanis a berettyóújfalusi illetőségű Zöld Sándort és Istvánt is elítélték, akik egy-egy esztendei áristomot kaptak, s közben hetente két alkalommal hat órát rövid vasban kellett eltölteniük. Egy későbbi bejegyzés alapján többedmagával a három férfi tényleg egyazon bűncselekmény miatt lett elítélve. A szűkszavú bejegyzések ennek okát sem közlik, Marci későbbi vallomása szerint viszont azért zárták be, mert Hajdúnánáson két lovas szekérrel elfogták. Ez azonban csak az elfogatását magyarázza, a két évet minden bizonyára több, és az előzőeknél súlyosabb bűncselekményért kaphatta. (Még ugyanazon év november 26-án egyébként elrendelték, hogy a börtönbüntetését töltő Zöld Mártont ki kell hallgatni.) Ez volt Zöld Marci utolsó börtönbüntetése, mivel a raboskodók jegyzékében később már csak az ellene kiadott körözésről, illetve – jelentős késéssel – a végső ítéletről számoltak be. 1816. május 14-én elfogatóparancsot adtak ki ellene, 1817. szeptember 4-én pedig bejegyzésre került, hogy Heves vármegyében „justificáltatott”.

A kivégzése előtti napon tett vallomása szerint 1815 karácsonya táján szökött meg Nagyváradon a katonaságból, arról viszont, hogy mikor és milyen körülmények között sorozták be, nem szólt. A sárréti néphagyomány viszont ezt is tudni véli, ezért talán érdemes néhány sor erejéig kitérnünk rá. A berettyóújfalusi származású, és kilenc éven át a szomszédos Berettyószentmártonban jegyzői hivatalt viselő O'sváth szülőföldjén különösen sokat hallott Zöld Marciról. Egy mikepércsi kalandját két ízben is megírta, és ő hagyta emlékezetben azt is, hogy számos visszaemlékező tartotta úgy, hogy Marci soha sem ölt embert. A csendbiztos szerint „Zöld Marci ügyes, okos és bátor fickó lévén, kár érte, hogy e szép tehetségét polgártársai megrontására fordítván, utoljára is akasztófán végzé kalandos életét.” O'sváth úgy tudta, hogy „azért lett katona és betyár, mert szolgabírája kétségtelen nemessége dacára is besoroztatta”, másutt pedig arról ír, hogy „csintalanságai miatt, mint nemes legény adatván törvény ellenére katonának, emiatt elkeseredetten szökött meg ezredétől, s csavargásában hasonló társakra találván lett útonálló rablónak.”¹³ Évtizedekkel később Szűcs Sándor is hasonlóan mesélte el Marci sorsát. Adatközlői közül némelyek úgy tudták, hogy a főszolgabíró adta a verbuválók kezére, de hamarosan megszökött, mások szerint viszont csak besorozták, de még a városháza udvaráról sikerült kerekedni. Marci hiteles vallomása alapján (mely szerint a katonaságból ugrott meg) az utóbbit egyértelműen kizárhatjuk, a besorozás körülményeit azonban továbbra is homály fedi. A korábbi évek történései

¹³ O'SVÁTH Pál: *Bihar vármegye Sárréti járása leírása*. Nagyvárad, 1875. 275, 485.; Uő: *Közbiztonságunk múltja és pandúrkorom emlékei (a régi magyar élet feltüntetésével)*. Budapest, 1905. 36–37.

¹⁴ SZÜCS i. m. 12–13.

alapján elképzelhetőnek tartjuk, hogy szabadulása után Marci ismét összeütközésbe került a helyi előljárással, illetve a törvénnyel, s hamarosan tényleg katonának adták. Véleményünk szerint viszont erre csakis felsőbb hatóság tudtával kerülhetett sor. Az O'sváthnál említett szolgabíró és a Szűcs Sándornál olvasható főszolgabíró mellett megfontolandónak tartjuk Jakab Mihály feljegyzését, amely szerint maga a főispáni helytartó, gróf Rhédey Lajos adta katonának Zöld Marcit. A korabeli gyakorlatban ugyanis bevált szokás volt, hogy az elítélt személy választhatott a börtönbüntetés letöltése, illetve a katonáskodás között. Jellemző erre éppen Marci egyik rokonának, a berettyóújfalui Nemes Zöld Sándornak az esete. Ő az, akit két ízben is Marcival együtt ítéltek el, 1812. január 24-én és 1813. szeptember 10-én, előbb fél-, majd egyestendei áristomra. 1815. január 23-án szabadult (!) Nagyváradról, de június 12-én már ismét ítéltékzettek felette. Ez utóbbi szerint vagy katonának adják, vagy pedig kétévi börtönbüntetés várja! Talán Marci esetében is hasonló történt, ennek kiderítését azonban csak újabb források felszínre kerülésével kísérelhetjük meg. A raboskodók kimutatásából még egy érdekességet érdemes megemlítenünk. 1814. szeptember 5-én ugyanis a Derecskére való (!) Zöld Mártont ítéltek háromhavi áristomra. Ő viszont egyértelműen a család egy másik tagjával azonos, mivel a berettyóújfalui névrokona akkor már egy éve börtönben volt, és ugyanaznap, ugyanazon iktatószám alatt tárgyalták a szintén derecskei Zöld János ügyét is, aki ellen a Kincstár nyújtott be keresetet, de ez alól feloldották, és az ellene indított pert megszüntették. Figyelemre méltó Békés István említése a rablással gyanúsított Zöld Márton és társai ügyében 1814. június 11-én kelt, s azóta sajnos kiselejtezett iratanyagról. Mivel erről egyéb információval nem rendelkezünk, bármelyik Zöld Mártonnal kapcsolatba hozhatjuk. A derecskei férfi viszonylag enyhe börtönbüntetésre és a felzet tartalma alapján mi inkább azon a véleményen vagyunk, hogy a kilenc hónapja börtönbüntetését töltő berettyóújfalui betyár és társai ügyében időközben kiderített újabb nyomozati eredményeket kell sejtenuünk a dolog mögött, s talán ez áll a háttérben annak is, hogy november folyamán Marcit is újra kihallgatták.

Függelék

Alábbiakban Zöld Marci első bűnperének fennmaradt iratait közöljük időrendi sorrendben, betűhív másolatban. A három tanúvallatás Csőregh Istvánnak, a berettyóújfalui nemesi szék hadnagyának az 1810. július 3-án, Budaházy Lajos főszolgabíróhoz írt leveléhez volt mellékelve, s azokat Budaházy küldhette tovább július 6-án Bige Márton vármegyei ügyésznek. Az iratcsomó utolsó darabját a vádlott augusztus 30-án kelt folyamodványa képezi. A hat irat jelzete: MOL R 320. 1626 utáni gyűjtemény. Igazságszolgáltatással kapcsolatos iratok. 2. tétel. Dolgozatunkban, a Zöld család tagjaival kapcsolatban részletesen is megemlékeztünk a nagyváradi törvényszéknek a raboskodókkal kapcsolatos nyilvántartásáról, ezért fontosnak tartjuk az egyes családtagokra vonatkozó adatok ismertetését is. A személyneveket, valamint a végzéseket az eredeti írásmód szerint adtuk meg, a lakóhelyeket¹⁵ és a dátumokat viszont jobbnak láttuk a mai helyesírás szerint egységesíteni.

I/1.

A Zöld Marci 1810. június 8-án elkövetett verekedési ügyében véghezvitt
tanúvallatás
Berettyóújfalu, 1810. június 13.

Nro. 4o.

Alábbírtak bizonyítjuk, hogy mi B. Újfalusi Pap Sándornak Nemes Zöld Márton által lett megveretése eránt a következő vizsgálódást tettük:

Arról ha Vallyon?

1o. Jelen vólt é a Tanú a Folyó Hónap 8dikán, midőn Nemes Zöld Márton a maga udvarán Pap Sándort megverte, és ha jelen vólt, beszélje el, hogy mint esett ezen veszekedés?

2o. Kit tud jó Tanút?

Első Tanú Nagy János mintegy 60 esztendő, letett hite utánn vallya az lőre: Jól láttam, midőn Pap Sándor Kontz Jánoshoz ment, kinek a Felesége egy testvér Zöld Mártonnal; ott leült Pap Sándor, amikor a Zöld Márton testvér öttse egyszeribe szaladt

¹⁵ Időnként már rögtön a személynév után megkezdték a végzés bejegyzését, és a lakóhely számára nem maradt hely, ilyen esetekben kérdőjelet tettünk, többnyire azonban a személynév, illetve a végzés alapján be lehet azonosítani az illető lakóhelyét is.

a *Tekintetes* Darvainé Csapszékébe a Battyához, azzal Zöld Márton egyszeribe jött haza; Pap Sándornak, ki a ház előtt a székenn ült, a haját megkapván a földre rántotta, ott ököllet ütötte, tapodta, a sarkantyújával rugdosta, de Pap Sándor egyebet nem szóllott, tsak azt, hogy ne bátsa; teremtettét mondott Zöld Márton, de nem tudom, mitsoda teremtettét. A 2dikra: Sokan látták, nevezetessen Fodor Mártonné Asszonyom és mások is. [Nints jelen, beteg]¹⁶

Második Tanú Bige Sára mintegy 49 esztendő letett hite után valya az lőre: Nem láttam, tsak mástól hallottam, hogy megverte Zöld Márton Pap Sándort. A 2dikra: Semmit.

Harmadik Tanú Thurzó Sára *Nemes Fonyad Jánosné* mintegy 47 esztendő letett hite után valya az lőre: Nem vóltam jelen a kezdetén, hanem az Udvarom végibe mosván oda hallottam a lármát: erre fel menvén az Udvarra láttam, hogy Zöld Márton megrúgta Pap Sándort káromkodva, hogy eregy; Pap Sándor osztán véresen ment el onnann.

Negyedik Tanú *Nemes Fonyad Sára Nemes Bokor Ferentzé* mintegy 60 esztendő letett hite után valja az lőre: Egyebet nem láttam, hanem tsak azt, midőn húzta hajánál fogva Zöld Márton Pap Sándort. Kontz Jánosnak pedig, a Sógorának azt mondta: ember húst ehetném, még ma meg eszlek: rúttul káromkodott, de már nem tudom, mitsoda káromkodással. A 2dikra: Jámbor Mihályné lehet Tanú.

Ötödik Tanú *Nemes Jámbor Mihályné Fodor Kata* mintegy 26 esztendő letett hite után valya az lőre: A kezdetét nem láttam, hanem tsak azt, midőn Zöld Márton húzta hajánál fogva Pap Sándort, a sarkantyúval rugdosta mondván: baszom a teremtedet, baszom a Szentedet, egyszóval minden szava káromkodás vólt. A 2dikra: Darótzai Rebeka lehet Tanú. [Nints jelen, beteg]¹⁷

Hatodik Tanú Darótzai Rebeka mintegy 19 esztendő letett hite után valja az lőre: Azt én sem tudom, hogy kezdődött, ha nem azt láttam mikor húzta, rántzigálta hajánál fogva, a sarkantyúval rugdosta Pap Sándort Zöld Márton, utoljára pedig ki húzta az Udvarról ezt mondván: ki menj még az Udvaromról is, baszom teremtedet. Mikor mosták a Pap Sándor képit (mert nagyon véress vólt) jelen vóltam, de nagy sebet rajta nem láttam, tsak a sarkantyú hejét az ábrazattyán. A 2dikra: Kontz Jánosné Körmöndi Ersébet lehet Tanú.

Hetedik Tanú Öreg Kontz Jánosné Körmöndi Ersébet mintegy 49 esztendő letett hite után valja az lőre: Láttam midőn szaladt haza a *Tekintetes* Darvainé Asszony Csapszékéből Zöld Márton, amikor már Pap Sándor (ki amint bizonyosonn tudom lovat

¹⁶ A szeptember 7-i törvényszéki tárgyaláson tett utólagos bejegyzés a bal lapszélén – S. I:

¹⁷ A szeptember 7-i törvényszéki tárgyaláson tett utólagos bejegyzés a bal lapszélén – S. I:

kérni ment a Zöld Márton Sógorához Kontzhoz) a Zöldék házok előtt leült: tsak neki ment Zöld Márton, hajánál fogva lerántotta, rántzigálta, a fejét, képit a földhöz verte, a sarkantyújával rugdosta, fát is kért, hogy adjanak néki: teremtettével káromkodott, de egyebet a sok közzül nem értettem, hanem hallottam, hogy a Szentyé szidta. A Testvér Nénnye is, Kontzné mondta Zöld Mártonnak, hogy ne bántsa Pap Sándort, akkor azt is öszve szidta mondván: El menj baszom a teremtésed, téged is agyon ütlek. A 2dikra: Semmit.

Nyóltzadik Tanú Balog Sára Nagy Jánosné mintegy 65 esztendő letett hite után valja az 1őre: én a házam előtt feküdtem, ahonnan egyenesen a Zöldék házokhoz lehet látni, de semmit sem tudván előre a dologba, a kezdetét nem láthattam, hanem azt hallottam legelőször is: adsza a fejszét, hadd öljem meg baszom a teremtését: erre oda néztem, hát látom, hogy hajánál fogva húzza, rántzigálja, tapodja, a sarkantyúval rugdossa Zöld Márton Pap Sándort, addig is disznó teremtettével, Szentye káromlásával szidta; utoljára megrúgta ezt mondván: eredj, mond meg az Uradnak, nem félek én attól is baszom a teremtésedet. A 2kra: Semmit.

Mellyről adjuk ezen Bizonyság Levelünket. B. Újjfaluban, Június 13dikán [1]810.

Feő Hadnagy Csőregh István
Notárius Sándor András
(Vörös viaszpecsét)

[Az irat hátoldalán:] Visgálódás a Zöld Márton által végbe vitt káromkodások és veszekedés eránt.

[Fráter Mihály aljegyző tanúsítványa a szembesítésről:] Az 1810. Esztendő September 7kén A Törvény Szék előtt a Tanúk hitek után authenticáltattak¹⁸ 's vallásokat megerősítették, 's Zöld Mártonnal confrontáltatván¹⁹ Vallásokat szemében mondják, de ő tagadja.

Vice Notarius
Frater Mihály mp. által

¹⁸ elfogadtattak

¹⁹ szembesítettvén

I/2.

A Zöld Marci 1810 áprilisában elkövetett kihágása ügyében véghezvitt tanúvallatás
Berettyóújfalu, 1810. június 13.

Nro. 5o.

Alábbírtak ezennel bizonyíttuk, hogy a *Nemes Fónyad Jánosné Asszonyom* házánál *Nemes Zöld Márton* által végbevitt káromkodás eránt az alább megírt vizsgálódást tettük.

Arról ha Vallyon?

1o. Jelen volt é a Tanú a közelebb múlt *Aprilis Hónapba* a *Nemes Fónyad Jánosné Asszonyom* házánál, midőn *Nemes Zöld Márton Nemes Fodor Mártonné és Máté Pálné Asszonyomékat* szidta, káromolta, és ha jelen volt s hallotta, mondja meg, mitsoda káromlásokkal szidta *Zöld Márton* nevezett asszonyokat?

2o. Kit tud jó Tanút?

Első Tanú *Nemes Fonyad István* 21 esztendő s letett hite utánn valja az lőre: Jelen voltam s hallottam midőn mondta *Zöld Márton Fodor Mártonné és Máté Pálné Asszonyoméknak*, hogy bassza a *Jesusokat*, aki az égbe lakik. Ezenkívül számtalan sok mindeféle teremtettével káromkodott; amint vettem észre, több örökségbeli just kívánna az említett *Attyafiaitól*, s azért káromkodott. A 2dikra *Bokor Ferentz* lehet tanú. [Nints jelen, beteg]²⁰

Második Tanú *Nemes Bokor Ferentz* 24 esztendő s letett hite utánn valja az lőre: Hallottam, midőn mondta *Zöld Márton Fodor Mártonné és Máté Pálné Asszonyoméknak*: bassza a Jesusokat, aki az égbe lakik. Ezenkívül bassza teremtésével, disznó teremtettével, és más sokféle teremtettével szidta az említett *Attyafiait*: amint értettem, azért hogy több just kívánna az *Örökségből*, mint ami *Ő* édes *Annyának* jutott. A 2dikra *Darótzai Mihály* lehet Tanú.

Harmadik Tanú *Darótzai Mihály* 19 esztendő s, letett hite utánn valja az lőre: Hallottam, mikor mondta *Zöld Márton Fodor Mártonné és Máté Pálné Asszonyoméknak*, hogy bassza a *Jesusokat*, aki az égbe lakik: egyéb teremtettét is igen sokat mondott, nevezetesen disznó teremtettét, bassza teremtettét. Azért káromkodott, amint értettem, hogy miért nem adtak neki több részt, mint ami az édes *Annyának* jutott. A 2dikra *Semmit*.

Mellyről adjuk ezen Bizonyosság Levelünket. B. Újfaluban, Június 13dikán 1810.

Feő Hadnagy Csőregh István
Notárius Sándor András

²⁰ A szeptember 7-i törvényszéki tárgyaláson tett utólagos bejegyzés a bal lapszélen – S. I:

[*Rávezetve az irat hátoldalára:*] Visgálódás a Berettyó Újfalusi Nemes Zöld Márton által végbe vitt Istent káromlás eránt.

[*Fráter Mihály aljegyző tanúsítványa a szembesítésről:*] Az 1810. Esztendő September 7kén V. Olasziban folytatott Rabokat Itélő Törvény Szék előtt meg híreltetvén a Tanúk vallomásokat, a jelen nem volt Iső tanún kívül, authenticálják, s a Rab, Zöld Mártonnal confrontáltatván Vallomásokat szemében mondják, de a Rab egy átalán fogva tagadja.

Vice-Notarius
Frater Mihály mp. által

1/3.

A Zöld Marci 1810. június 30-án elkövetett verekedési ügyében véghezvitt tanúvallatás
Berettyóújfalú, 1810. június 30.

Nro. 6o.

Alábbirtak bizonyíttyuk, hogy B. Újfalusi Bírák Uraiméknak és a Csőszöknek Nemes Zöld Márton által lett megtámadtatások dolgába a következő visgálódást tettük.

Arról ha vallyon?

1o. Tudja-é, látta-é, avagy hallotta-é a Tanú, hogy támadta meg Nemes Zöld Márton Bírák Uraimékat és a Csőszöket midőn ma dél előtt a Tilalmasból hajtottak volna be a sok marhát, és ha látta, tudja a dólgot, azt környül állásosonn beszélje elő.

2o. Kit tud Jó Tanút?

Első Tanú György Jánosné Kis Ersébet mintegy 49 esztendős, letett hite utánn valja az lőre: Ma reggel hajtván befelé a Csőszök a sok marhát a mezőről, láttam midőn Nemes Zöld Márton a Tekintetes Darvainé Asszony Csapszékéből kijött, káromkodva mondván baszom a teremtését a Bíráknak, huntzfut a Bíró is, a több is, baszom ahol megteremtődött, mért nem tselekesznek igazságot; azzal a marhát zavarta széllyel, a Csőszöket teremtettével szidta, hogy hova hajtyák a marhát, Nagy János Csősznek egy késsel neki ment, a bundát a nyakából ki tépte; utoljára jövéen Bíró Uram, Rátz Sándortól, aki akkor ment ki fele a mezőre, a kaszát el akarta venni Zöld Márton,

de Bíró Uram kiáltván Rátz Sándornak, hogy a kaszát ne eressze, nem vehette ki a kezéből, hanem a rángatás miatt a kaszának a mankója a Zöld Márton kezébe törvén el esett a kaszába, de meg nem vágta, és úgy hagyta el a lármát. A 2dikra: Akik a marhát hajtották, lehetnek Tanúk.

Második Tanú I.²¹ Balog Mihály mintegy 54 esztendő, letett hite után valja az lőre: A Csőszökkel együtt én hajtottam a marhát, s mikor a *Tekintetes* Darvainé Asszony Csapszéke mellett hajtottuk, ki szaladt Zöld Márton mondván: ki hajtya be ezt a marhát, baszom a teremtését, a marhát zavarta széllyel, és Nagy János Csősznek neki menné, láttam hogy egy késsel hozzá szúrt, de ki lévén fordítva a bundája, nem ment bele a kés, hanem a bundát ki szakasztotta, a nyakából. Az után jövé a Bírák Uraimék, ismét káromkodott Zöld Márton azt kiabálván: ki hajtya be azt a marhát, azomba Rátz Sándortól, aki akkor ment volna ki a mezőre, egy kaszát akart elvenni, és bizonyoson gyilkosságot tselekedett volna, de Bíró Uram kiáltott Rátz Sándornak, hogy a kaszát ne adja, így osztán el nem vehetvén Zöld Márton a kaszát addig rángatta, míg a mankója a kezébe tört, és el esett a kaszába. A 2dikra: A Csőszök lehetnek Tanúk.

Harmadik Tanú Nagy János Csősz, mintegy 34 esztendő, letett hite után valja az lőre: A marhát én hajtottam Balog Mihály Urammal és Rikatsi Péterrel, s midőn hajtottuk volna, *Tekintetes* Darvainé Asszony Csapszékénél a marhát, Zöld Márton kijött a Csapszékéből így káromkodva: ki hajtya be ezt a marhát baszom a Krisztusát öt forintért, azzal a marhát zavarni kezdte széllyel, én pedig nem akartam széllyel eresztetni, azért nekem jött Zöld Márton egy késsel, de nem szúrt meg, hanem a bundát ki szakasztotta a nyakamból, azután jött Bíró Uram és Eskütt Darózi Mihály Uram, ekkor mondtam Zöld Mártonnak, hogy hagyja el, nem magamtól tselekszem én ezt; mellyre azt mondta, nem parantsol nekem egy paraszt-Bíró, baszom a teremtését: azomba Bíró Uram hajtván vissza a lovakat, mellyeket Zöld Márton a több jószágától el szakasztott, s a mezőre vissza akart verni; Zöld Márton ismét kiáltott, hogy ki hajtya be azt a marhát, bassza a teremtését: éppen akkor menné ki fele egy kaszával Rátz Sándor, a kaszát el akarta tőle venni Zöld Márton, és bizonyoson gyilkosságot tselekedett volna; de Bíró Uram kiáltott Rátz Sándornak, hogy a kaszát ne adja, így osztán el nem vehetvén addig rángatta, míg a kasza mankója a kezébe szakadt, s a kaszába esett, úgy, hogy kitsinybe múlt, hogy ketté nem vágta. A 2dikra: Rikatsi Péter lehet Tanú. [*<Nints jelen, beteg²²>*]

Negyedik Tanú Rikatsi Péter Csősz, mintegy 40 esztendő, letett hite után valja az lőre: Mikor a marhát hajtottuk *Tekintetes* Darvainé Asszony Csapszékénél, Zöld

²¹ *Idős, esetleg Ifjú*

²² Utólag kihúzva – S. I.

Márton ki jött a Csapszékéből, adtával, teremtettével szidván aki azt a marhát behajtya, s zavarta széllyel a marhát; Nagy Jánosnak pedig egy késsel neki ment, de én messze lévén még akkor tőlök, minthogy Nagy János az eleje felől jött marhának, én pedig leghátul, nem láthattam, ha bántotta é a késsel, vagy sem Nagy Jánost, hanem azt láttam, hogy a bundát ki tépte a nyakából, a marhát pedig úgy széllyel zavarta, hogy igen keveset hajthattunk be belőlle. Bíró Uram azután jöven hátulról a szekérrrel, amelly lovakat Zöld vissza vert vólt, utánnunk hajtotta; ekkor Zöld ismét teremtettével káromkodván kérte, hogy ki hajtya be azt a marhát, és Rátz Sándornak neki menvén, aki akkor akart a mezőre menni, ezt mondta: adsza ezt a kaszát, hadd vagdaljam öszve, de nem tudom, kit akart öszve vagdalni. Bíró Uram kiáltott Rátz Sándornak, hogy a kaszát ne adja, ő osztán nem eresztette a kaszát, mellyet hogy el nem vehetett Zöld Márton addig rángatta, míg a mankója utoljára a kezébe szakadván háttal a kaszába esett, de hogy egyenesenn esett az élínek, nem vágta meg. A 2dikra: Rátz Sándor is lehet Tanú.

Melly vizsgálódás, hogy a Fentírt módon tétetett általunk, arról adjuk ezen Bizonyosság Levelünket. B. Újffaluban, Június 30dikán 1810.

Feő Hadnagy Csőregh István
Notárius Sondor András
(*Vörös pecsét*)

[*Rávezetve az irat hátoldalára:*] Visgálódás arról, hogy támadta meg Nemes Zöld Márton B. Újffalusi Bírák Uraimékat és a Csőszöket.

[*Fráter Mihály aljegyző tanúsítványa a szembesítésről:*] Az 1810k Esztendő September 7kén V. Olasziban folytatott Rabokat Itélő Törvény Szék előtt meg hiteltetvén a Tanúk vallásokat, <a 3k Tanún kívül, a' ki jelen nem vólt>²³ authenticáltak, confrontáltatván a Rabbal szemekben mondják, de ő azt egy átallyában tagadja.

Vice Notarius
Frater Mihály mp. által

²³ Utólag kihúzva, mivel Fráter Mihály aljegyző előbb összckeverte a 34 éves csőszet az I/I. iratban szereplő 60 esztendő Nagy Jánossal, aki betegség miatt maradt távol a tárgyalástól.

I/4.

Csőregh István főhadnagy jelentése Budaházy Lajos főszolgabírónak
Berettyóújfalu, 1810. július 3.

Tekintetes Feő Szolga Bíró Úr!

Berettyó Újjfalusi Nemes Zöld Márton, azon kívül, hogy miolta az Insurrectióból²⁴ haza jött, sok tolvajságokról tette magát gyanússá, a közelebb múlt Aprilis Hónapba mitsoda káromlást vitt véghez a *Nemes Fonyad Jánosné Asszonyom házánál*, az *./.*²⁵ alatt ide rekesztett Hivatalos vizsgálódásból megtettzik. Ezenkívül a közelebb múlt Június 8dikán a magok házánál ugyan, de minden igaz ok nélkül miként kínozta meg Berettyó Újjfalusi Pap Sándort, és mitsoda káromlásokat vitt akkor is végbe, a *./.*²⁶ Alatt lévő vizsgálódás eléggé megmutattya. De a gonszságba itt sem állapodván meg, a most múlt Junius utolsó napján Berettyó Újjfalusi Bíró Uramat, és a vele levőket, midőn a Tilalmasból hajtották a sok marhát, az úton megtámadta, előllök a marhát rútkáromlások közt el zavarta, egyik Csösznek a bundáját a nyakából ki tépte, sőt, ha a kaszát, melyet egy legénytől el akart venni, kezéhez vehette volna, gyilkosságot is tselekedett volna, mint ezek a *./././.*²⁷ alatt ide zárt vizsgálódásból világosok. Mennyi rossz cselekedeteiért, hogy ezen rossz ember (ki egész életét korhelységgel tölti, és tölle a Közönség tsak kevés ideig sem lehet bátorságba) méltó büntetését minél előbb elvehesse, az ellene végbe vitt Inquisitiókat,²⁸ a Tekintetes Nemes Vármegyének leendő bejelentés végett, a Tekintetes Feő Szolga Bíró Úrnak itten alázatosonn be mutatom; mély tisztelettel maradván

A Tekintetes Feő Szolga Bíró Úrnak
B. Újjfaluban, Július 3dikán [1]810.

alázatos szolgája:
Csőregh István Feő
Hadnagy

[*Rávezetve az irat hátoldalára:*] Species facti²⁹

²⁴ *nemesi felkelés*

²⁵ Lásd az I/1. sz. iratot – S. I.

²⁶ Lásd az I/2. sz. iratot – S. I.

²⁷ Lásd az I/3. sz. iratot – S. I.

²⁸ *vizsgálatokat (tanúvallatásokat)*

²⁹ *tényállás*

I/5.

Budaházy Lajos főszolgabíró jelentése Beöthy László első alispánnak
Berettyóújfalu, 1810. július 6.

Berettyó Újfalusi Nemes Zöld Mihálynak, aki életét vagy tömlözőkben vagy bujdoklásban töltötte, hasonló rossz fia, Zöld Márton sok excessusokat³⁰ tévén, mellyek panaszba előmbe jöttek, a Berettyó Újfalusi Hadnagyra bíztam megvizsgálását, nem gondolván, hogy ilyen ifjú ember olyan excessuosus³¹ legény, aki mivel olyan tetemes a vétek, hogy a *Tekintetes Nemes Vármegye* által való még ítéletét kívánnyá, Zöld Mártonnak pedig sem háza se hazája, elfogattam, azolta is panasz adódott ellene, hogy Fodor Mártonnét fenyegette, hogy felgyújtya, a Krisztusának a születését szidta, mellyet a Hadnagyi Szék által készített vizsgálódással alázatosonn bejelentek.

Költ B. Újfaluban, Július 6dikán [I]810.

Budaházy Lajos mp.

Fő Szolga Bíró

[*Beöthy László alispán döntése a levél hátoldalán:*] Tétessen a tömlőczbe, az írások adassanak Fiscalis³² Úrnak.

V. Olaszi, 7. Julý 1810.

Első All Ispán

Beöthy

[*Rávezetve az irat hátoldalára:*] Zöld Márton

[*Jakab Mihály levéltáros feljegyzése a levél hátoldalán:*] Zöld Marczit a törvényszék egy évi fogságra ítélte. Rhédey a thömlőczből katonának adatta: onnan elszökött, s' úgy vált belőle haramia, kit Fegyverneken felakasztottak. Ez iratok tehát a puskatöltéknek szánt irományokból különválasztva, Rhédey emlékére megtartandók. Mártius 12én [I]849.

levéltárnok

Jakab Mihály mp.

³⁰ kihágásokat

³¹ kicsapongó

³² ügyvéd (fiskális)

I/6.

Zöld Márton folyamodványa Bige Márton vármegyei ügyészhez
Váradolaszi, 1810. augusztus 30.

Tekintetes Fiskális Uram!

Alább írt alázatosan batórkodom a Tekintetes Fiskális Úrhoz fojamodni az eránt, hogy én az most múlt Nemesi Insurrectioban az magam személyére Ő Felsége szolgálattában lévén, haza kerülésemmel némely Irigyek addig intselkedtek, mesterkedtek körülöttem, hogy engemet mások előtt rossz szinekkal festegetvén Nem igaz vádakát tévén ellenem, ide a Tekintetes Nemes Vármegye Áristomában hozattattam; miért, miért nem, jó szerént magam sem tudom; ha hibáztam, annak nem tsak én vagyok oka, ha nem azok, a kik engem méltatlan háborgattak. Míg Insurgens³³ voltam, az idő alatt senkivel semmi bajom nem volt, betsületesen viselvén magamat. Mint ezt az akkori Tisztyeim is bizonyíthatják. Most az ügyek, bajok igazgatására be álván a Tekintetes Törvény Szék.

Alázatosan Instálom a Tekintetes Fiskális Urat, méltóztassa ügyemet a mostan tartandó Tekintetes Törvény Szék előtt fel vetetni, minél elébb hadd szabadulhassak az ellenem tett vádak alól. Igérem és kötelezem magamat arra, hogy Ennekutánna soha hibámért a Tekintetes Nemes Vármegye előtt meg nem fordulok. Mely kérésem fel vétetését 's végre hajtását a midőn alázatosan kérném Egész Tisztelettel maradtam V. Olasziban, Augusztus 20án 1810.

A Tekintetes Fiskális Úrnak

Alázatos Szegény Szolgája:
Zöld Márton, most Aristáns³⁴

[*Külső címzés:*] A Tekintetes Nemes Bihar Vármegye Nagy Érdemű Fiskálissa Tekintetes Nemes és Vitézljő Bige Márton Úrhoz alázatos kérése a bent írt Áristánsnak

[*Fráter Mihály aljegyző tanúsítványa a folyamodványról hozott döntésről:*] Az 1810k Esztendő September 7ken V. Olasziban folytatott Rabokat Itélő Törvény Szék előtt meg kérdeztetvén ügyének miképpen való végezéséről, hogy rövid utón végeztessen, meg eggyezett.

Vice Notarius.
Frater Mihály mp. Által

³³ nemesi felkelő

³⁴ fogvatartott

II.

A nemes Zöld család tagjai ügyében Nagyváradon hozott törvényszéki végzések,
1795–1818

(HBML, Bihar Vármegye Rendkívüli Fenyítő Törvényszéke iratai. IV. A. 7/b.
Raboskodók kimutatásai, 2. 1791–1819. Repertorium. Captivorum in Sedriis
Criminalibus *Incltyi* Comitatus Bihariensis Judicatorum ab Anno 1790.)

<i>Az elítélt neve</i>	<i>Lakóhely</i>	<i>Az ítélethozatal dátuma</i>	<i>Ügyirat szám</i>	<i>Végzés</i>
Zöld Mihály	B. Újfalu	1795. december 1.	88.	esztendei rabság
Zöld Mihály	B. Újfalu	1796. november 28.	11.	tovább is detineáltatik ³⁵
Zöld Mihály	B. Újfalu	1797. március 8.	38.	íródik eránta Nemes Szabolcs és Külső Szólnok Vármegyéknek
Zöld Mihály	?	1800. június 9.	1.	elfogattatása eránt a rendelés meg tevődött a járásokban
Zöld Nagy János	Debrecen	1804. február 20.	97.	elfogattatik a' Kis Kocsis Debreczenben
Zöld Nagy János	Debrecen	1804. június 4.	182.	eránt Nemes Szabolcs s Heves Vármegyék reflectáltatnak ³⁶
Zöld Nagy János	Debrecen	1804. szeptember 3.	22.	dolgában a' füredi tanúk 26-dik Novembris statuáltatnak ³⁷
Öreg Nemes Zöld János	Debrecen	1805. február 4.	24.	2 esztendei árestomra ítéltetett
Ifjú Nemes Zöld János	Debrecen	1805. február 4.	24.	1 esztendei árestomra ítéltetett
Nemes Zöld Nagy Mihály	B. Újfalu	1805. február 4.	24.	2 esztendei árestomra ítéltetett
Öreg s Ifjú Nemes Zöld Nagy János	Debrecen	1805. február 4.	24.	a' károsokat kész pénzel kielégíteni tartoznak
Zöld Nagy János	Debrecen	1805. április 29.	114.	dolgában Debreczenben executio ³⁸ rendeltetik
Zöld Mihály	B. Újfalu	1806. augusztus 8.	94.	a cassa ³⁹ fel törése ellene nem próbáltatik ⁴⁰

³⁵ visszatartatik

³⁶ megválaszoltattak

³⁷ november 26-án elrendeltettek

³⁸ végrehajtás

³⁹ pénztár (kassa)

⁴⁰ bizonyítottatik

Nemes Zöld Sándor	Derecske	1808. január 25.	94.	hóhér pallosára ítéltetett
Nemes Zöld János	Derecske	1808. január 25.	94.	3 esztendei rabságra [ítéltetett]
Nemes Zöld Mihály	B. Újfalu	1808. november 28.	45.	a' lovakat legitimálni ⁴¹ tartozik
Öreg Zöld János	Debrecen	1809. június 12.	36.	szabadon bocsátatott
Zöld János	Debrecen	1809. június 12.	36.	[Ua. – S. I.]
Zöld Nagy János	Debrecen	1810. január 22.	17.	3 esztendei rabságra ítéltetett
Nemes Zöld István	Debrecen	1810. január 22.	24.	2 hónapi árestomra ítéltetett
Zöld Márton	B. Újfalu	1810. szeptember 3.	39.	esztendei árestom alatt minden hólnapban 24 órát rövid vasban
Zöld János	Debrecen	1810. szeptember 3.	67.	a felesége allaturája ⁴² ki nem adódhatik
Zöld János	Debrecen	1811. január 28.	7.	Nemes Debrecen Várossa 440 Rénes forintját ⁴³ által küldötte
Zöld Sándor	Derecske	1811. január 28.	29.	az árestomát az alsó tömlőczben, és vasban fogja eltölteni
Zöld János	Debrecen	1811. június 21.	6.	a' pere Magistralis Fiscusnak ⁴⁴ ellene ki hirdettet
Zöld János	Debrecen	1811. június 21.	7.	2 esztendei árestomra ítéltetett
Nemes Zöld István	?	1812. január 10.	7.	íródik Nemes Zabolts Vármegyének és Debrecen Városának eránta, hogy a szokott vizsgálódást tegye meg
Nemes Zöld Márton	B. Újfalu	1812. január 24.	54.	esztendeig maga költségén
Nemes Zöld Sándor	B. Újfalu	1812. január 24.	54.	fél esztendeig maga költségén

⁴¹ bizonyítani

⁴² hozománya

⁴³ rajnai forint

⁴⁴ Nagyméltóságú Kincstárnak

Nemes Zöld István	Debrecen	1812. november 26.	37.	fél esztendei rabság és bőjt
Zöld János	?	1813. január 25.	23.	Ő Felsége által helybe hagyatott a' Vármegye sententiája ⁴⁵
Zöld Sándor	?	1813. március 17.	2.	Ő Felsége által kérésétől ez úttal elmozdítatott
Zöld János	?	1813. május 13.	14.	prokátor ⁴⁶ által kívánnyá magát védelmezni
Zöld János	Debrecen	1813. május 17.	32.	a' convictiva summa ⁴⁷ kifizetése eránt Debreczen Város meg kerestetik
Zöld Márton	B. Újfalú	1813. szeptember 10.	16.	2 esztendei arestom
Zöld Sándor	B. Újfalú	1813. szeptember 10.	16.	1 esztendei áristom, hetenként két ízben 6 órai rövid vasbani meg térítés (?)
Zöld István ⁴⁸	B. Újfalú	1813. szeptember 10.	16.	[Ua. – S. I.]
Zöld Márton	B. Újfalú	1813. november 26.	27.	az árestombul meg halgattatik
Zöld András	B. Újfalú	1814. március 21.	34.	s t a t u á l t a t á s a ⁴⁹ rendeltetett
Zöld vagy Varga András	B. Újfalú	1814. május 16.	82.	a' próbák hijjánossága miatt szabadon bocsáttatott
Zöld János	?	1814. május 16.	95.	elfogattatása rendeltetik
Zöld János	Derecske	1814. szeptember 5.	3.	a Fiscus ⁵⁰ keresete alól fel oldoztatiki
Zöld Márton	Derecske	1814. szeptember 5.	3.	3 hónapi áristomra ítéltetett
Zöld János	Derecske	1814. szeptember 5.	35.	ellen való pere a magyarországi fiscusnak prodamáltatott ⁵¹

⁴⁵ ítélete

⁴⁶ ügyvéd (prokátor)

⁴⁷ az együttes összeg

⁴⁸ A három nevet (Zöld Márton, Sándor és István) a későbbiek során valaki összekapcsozta, és a következőt jegyezte alájuk: „NB. A' pert ezen Numerus alatt megtalálod.”

⁴⁹ megbüntetése

⁵⁰ Kincstár

⁵¹ kihirdettetett

Zöld Sándor	Derecske	1814. november 26.	45.	hátra lévő áristoma elengedődött
Zöld István	Debrecen	1814. november 26.	56.	dolga eligazítása végett íródni fog Debreczennek
Zöld János	Debrecen	1814. november 26.	76.	2 esztendei áristomra ítéltetett
Zöld Sándor	B. Újfalu	1815. január 23.	30.	szabadon bocsátatott
Zöld István	Debrecen	1815. január 23.	35.	szabad bocsátatott
Zöld Sándor	B. Újfalu	1815. június 12.	13.	katonák adatik vagy 2 esztendei áristom
Zöld Márton	?	1816. május 14.	43.	elfogattatni rendeltetett
Zöld Márton	?	1817. szeptember 4.	251.	Nemes Heves Vármegyében justificáltatott ⁵²
Zöld János	Derecske	1818. február 23.	105.	szabadon bocsátatott
Zöld Kati	Csökmő	1818. december 1.	651.	30 korbáts
Nemes Zöld István	B. Újfalu	1818. december 1.	710.	1 esztendei áristom és a kárt fizeti

István Seres

QUELLEN ZUM LEBEN DES MARCI ZÖLD

Das Leben von Marci Zöld, dem aus Berettyóújfalu stammenden Adelsburschen, der später zu einem legendären Betyären (beim Volk beliebter Wegelagerer) wurde, hat so manchen ungarischen Schriftsteller inspiriert. So gehörte er zu den beliebten Heldenfiguren des Dichters Petöfi. In erster Linie aber ist es Sándor Szűcs zu verdanken, dass auch die in Zusammenhang mit Marci Zöld erhalten gebliebene Sagenüberlieferung aus der Transtheißgegend wohlbekannt ist. Ein authentischer Lebenslauf des Betyärenführers lässt hingegen noch immer auf sich warten. Einige, noch vor Jahrzehnten anhand einer Aussage, die noch vor seiner Hinrichtung aufgezeichnet worden war, erstellte Zusammenfassung umreißt zwar kurz sein Wirken als Betyár, doch diese, sich auf knapp ein Jahr erstreckende Aktivität ließe sich auch erst durch die methodische Erschließung des Archivmaterials mehrerer Komitate darstellen. Laut der schon erwähnten Aussage des Betyären, stand er dreimal vor dem Richterstuhl und verbrachte insgesamt sechs Jahre in dem Kerker von Nagyvárad. All dies beruhte zwar auf Rückblicken, jedoch konnte die Aussage des Betyären in mehreren Punkten bestätigt werden. Gemäß der gerichtlichen Aufzeichnungen wurde Marci Zöld nämlich zwischen dem 3. September 1810 und dem 24. Januar 1813 zu je einem Jahr und am 10. September 1813 schließlich zu zwei Jahren Gefängnishaft verurteilt, was aber zusammengerechnet höchstens vier Jahre ausmacht. In der vorliegenden Veröffentlichung wird anhand einer erst neuerlich entdeckten Akte die erste Straftat des jungen Mannes vorgestellt. Hierbei handelt es sich um drei zeitgenössische Zeugenaussagen und die Briefe der Stadtväter von Berettyóújfalu.

⁵² kivégeztetett